

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ*

Світлана САФАРЯН, доцент кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук

IV. Сутність особистісного підходу в педагогіці.

Що ж являє собою модель особистісно орієнтованого навчання і чим вона відрізняється від інших?

Почнемо з того, що таке або хто така «**особистість**». У суспільних науках особистість – це людина як учасник історико-еволюційного процесу, яка виступає носієм соціальних ролей і має можливість вибору життєвого шляху, на якому вона здійснює перетворення природи, суспільства і самої себе. Одночасно особистість розглядається як особлива якість людини, набута нею в умовах суспільних відносин у процесі спільної діяльності й спілкування.

У гуманістичній філософії та психології особистість розглядається як цінність, заради якої відбувається розвиток суспільства. Поняття «**особистість**» не слід повністю ототожнювати з поняттям «**індивід**» (виокремлений представник людського роду) та «**індивідуальність**» (сукупність рис, що відрізняють одного індивіда від іншого). З точки зору педагогіки та психології особистість – це певне поєднання психічних властивостей: спрямованості (мотиви, інтереси, потреби, світосприйняття, переконання тощо), рис темпераменту і характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, емоційно-вольова сфера).

Особистість у широкому розумінні – це конкретна цілісна людська індивідуальність в єдності її природних та індивідуальних властивостей.

У соціологічних, психологічних та педагогічних уявленнях про особистість існують такі «**образи людини**»:

- «**людина, яка відчуває**» (людина як сума знань, умінь і навичок, як пристрій для обробки інформації);
- «**людина-споживач**» (людина як система інстинктів і потреб);
- «**запрограмована людина**» (людина як система реакцій або як репертуар соціальних ролей);
- «**діяльни́сна людина**» (людина, яка здійснює вибір, є носієм смислу і цінностей).

У гуманістичній психології (К. Роджерс, Е. Фромм, Е. Еріксон) особистість розглядається як цілісність тілесно-духовного змісту. На їхню думку, неможливо зрозуміти людську особистість, якщо не розглядати її у всій цілісності, якщо не замислюватися над питанням про смисл її буття, якщо не докладати зусиль до пошуку норм, відповідно до яких їй потрібно буде жити.

Розвиток особистості відбувається у діяльності, керованій системою мотивів. У загальному вигляді розвиток особистості може бути представлений як

процес і результат входження людини до нового соціального середовища та інтеграції у нього.

На кожній стадії розвитку виникає новий конфлікт, який впливає на появу у людини нових якостей особистості, який дає матеріал для нарощування її сили.

Якщо індивід входить до відносно стабільної соціальної спільноти, то за сприятливих умов він проходить три **фази становлення** в ній як особистість:

- **адаптації** – вона передбачає засвоєння діючих цінностей і норм та опанування відповідними засобами і формами діяльності, а отже, певне уподібнення індивіда іншим членам спільноти;
- **індивідуалізації** – вона породжується загостренням протиріччя між «бути таким як усі» та прагненням індивіда до персоніфікації, персоналізації;
- **інтеграції** – цей тип визначається протиріччям між намаганням індивіда бути затребуваним зі своїми особливостями, здібностями у спільноті та потребою прийняти, схвалити лише ті його особливості, які сприяють розвитку спільноти, а отже розвитку самого індивіда як особистості.

Якщо протиріччя не видаляються на етапі адаптації, в індивіда формуються якості боязливості, залежності, невпевненості, конформізму. Якщо ж на другому етапі індивід, котрий представляє спільноті свої здібності, що характеризують його індивідуальність, не відчуває підтримки і розуміння, в нього розвивається негативізм, підозрлість та агресивність.

При успішному проходженні фази інтеграції у високо розвинутій спільноті в індивіда формується гуманність, довіра, справедливість, вимогливість до себе та інших.

Процес навчання теж є певним соціальним середовищем, у якому відбувається розвиток особистості дитини. У ньому адаптація, індивідуалізація та інтеграція тісно переплетені й настільки взаємопроникні, що дитина протягом одного уроку може пройти всі три фази одночасно. Проте може бути й така ситуація, коли якась одна фаза домінує. Це залежить не тільки від технології включення дитини до контексту «соціальної ситуації розвитку», а й від позиції вчителя, його ставлення до самої дитини та до інших дітей у класі.

Потрібно розрізняти особистість як індивідуальність і особистість як *тип*. Останній об'єднує людей залежно від їхніх характерологічних ознак схожості й відмінності за віковими, статевими, психічними особливостями, за належністю до певної професійної

*Продовження. Початок див.: «Іноземні мови в сучасній школі». – 2012. – №№ 2, 3

чи соціальної групи, національно-етнічної спільноти.

Для сучасної педагогічної практики з'ясування змісту поняття «особистість» важливе, оскільки:

– в умовах активної демократизації усіх сфер життя орієнтування на особистість може тлумачитися як замовчування реалій суспільства, нездатного створити максимально сприятливі умови для духовного, естетичного та фізичного благополуччя кожного його члена;

– соціальне призначення школи як педагогічної системи – відтворювати та «виробляти» гуманність як своєрідний феномен, який існує поза межами «влади грошей»;

– особистість – головний орієнтир і стратегічна мета педагогічного процесу – живе та розвивається не за законами товарно-грошових відносин;

– особистість не існує поза суспільством; специфічний спосіб буття особистості – безперервне творення індивідуальних особистісних смислів, які відповідають загальноприйнятим нормам соціальних відносин;

– парадоксальність феномену особистості полягає в тому, що носієм особистісного начала є індивід, а сутність особистості твориться всоціально-життєвому просторі як взаємодія індивіда з навколишнім світом;

– особистість не може сама себе створити або бути створеною кимось «з нічого»; вона розвивається і формується шляхом засвоєння й привласнення досягнень загальнолюдської і національної культури, освоєння досвіду життєдіяльності в соціумі;

– особистість – не вроджене утворення, це завжди процес творення себе; поняття включає три взаємозв'язаних компоненти: біологічний, психологічний та соціальний.

Нині в умовах так званої «ринкової демократії» розвинулась «ринкова особистість», яка має тенденцію поводитись подібно до товару. Людина-товар пропонує себе, свої моральні та фізичні якості: красу, молодість, привабливість, здоров'я в обмін на матеріальні та соціальні блага. Попит визначається кон'юнктурними запитами на певний людський тип за зовнішністю та характером поведінки. Тому «ринковий тип» здатен пристосовуватися та перебудовуватися. Попри те, що така особистість гнучка, адаптивна, комунікабельна, здатна проявляти себе назовні, запевняючи інших, що сама вона найкраще підходить на посаду, – у ній живуть постійна невпевненість у собі й незрозуміння того, що відбувається з нею та її оточенням.

Видатний психолог та філософ Еріх Фромм серед якостей ринкової особистості вирізняв позитивні й негативні.

Позитивні: цілеспрямованість, устремління вперед, волелюбність, комунікабельність, здатність до експериментування, відмова від догм та стереотипів, дієвість, цікавість, контактність, толерантність, гострий розум та щедрість.

Негативні: непослідовність, відсутність принципів та цінностей, релятивізм, гіперактивність, нетактовність, нерозбірливість, нездатність до усамітнення, байдужість.

На противагу ринковій особистості дослідники Г. М. Коджаспарова та А. Ю. Коджаспаров виокремлюють особливий тип – «особистість, здатна до самоактуалізації». Їй притаманна спрямованість на найповніше виявлення і розвиток своїх потенційних можливостей і здібностей. Саме такі особистості здатні до творчості, повноцінного спілкування, справжнього самоствердження.

Корифей психологічної науки А. Маслоу запропонував ціннісну **систему особистості**, яка складається із цінностей буття, що є своєрідним мірилом сприйняття світу. Результатом опанування цих цінностей є **катарсис** (очищення), оновлення, особистісне зростання. До цієї системи вчений включив:

1. Істину (чесність, реальність, простота, благородність, краса, чистота, повнота, справжність).

2. Добро (правильність, справедливість, чесність, ми це любимо, схвалюємо це, воно нас вабить).

3. Красу (правильність, форма, простота, цільність, багатство, досконалість, завершеність, унікальність).

4. Цілісність (інтегрованість, єдність, взаємозв'язаність, організація, порядок, синергія (перетворення, інтерактивні тенденції)).

5. Єдність протилежностей (синергія протилежностей у єдність, інтеграція протилежностей).

6. Життєвість (процес, відсутність омертвіння, спонтанність, саморегуляція, повноцінне функціонування, самовираження).

7. Унікальність (специфічність, індивідуальність, новизна, особлива якість, відсутність чогось подібного).

8. Досконалість (нічого зайвого, все на своєму місці, ідеальна відповідність, доречність).

9. Необхідність (неминучість, це повинно бути саме так, добре, що саме так).

10. Завершеність (закінчення, більше нічого не змінюється, виконання наміченого, виконання призначеного, досягнення найвищої точки, припинення діяльності, завершення росту і розвитку).

11. Простоту (чесність, чітка структура, абстрактна безпомилковість, відвертість, нічого зайвого, без прикрас).

12. Справедливість (чесність, необхідність, безпристрасність, неминучість).

13. Багатство (диференціація, складність, немає нічого неважливого, зайвого або прихованого, все важливо однаковою мірою).

14. Невимушеність (легкість, відсутність напруження, витонченість).

15. Гру (веселість, радість, гумор, невимушеність).

16. Самодостатність (незалежність, автономія, самодетермінація, життя за своїми законами, нічого більше не потрібно, щоб бути самим собою).

Нам також необхідно розібратися в **механізмах розвитку** особистості.

Вирізняють зовнішні та внутрішні механізми розвитку особистості. До зовнішніх ми відносимо фактори середовища, мікро- та макросоціуму, до внутрішніх – потреби, спрямованість та Я-концепцію.

Спрямованість – це інтереси, погляди, соціальні установки, ціннісні орієнтації, переконання, морально-етичні принципи, світогляд.

Я-концепція – я справлюся, я здатен, я потрібен, я можу, я творю, я знаю, я вмю, я керую.

Потреби – функціональні якості індивіда, які виявляють його потребу в чомусь і є джерелом психічних сил і розвитку людини. Розрізняємо матеріальні, духовні, фізіологічні та соціальні потреби.

Людина розвивається і стає особистістю в процесі усвідомлення нею потреб та вироблення свідомого ставлення до того, з чією допомогою, як, у чому, якими засобами ці потреби задовольнити. **Ієрархію потреб** від нижчих до вищих А. Маслоу вибудовує в такій послідовності:

- фізіологічні: голод, спрага, статевий потяг тощо;
- потреба в безпеці, захисті, намаганні уникнути життєвих невдач;
- потреба в затребуваності та любові: намагання належати до людської спільноти, бути поряд з людьми, бути визнаним ними;
- потреба поваги: прагнення до компетентності, досягнення успіху, похвали, визнання, авторитету;
- пізнавальні потреби: намагання багато знати, вміти, розуміти, досліджувати;
- естетичні потреби: потяг до гармонії, порядку, прекрасного;
- потреби в самоактуалізації: в намаганні до реалізації своїх здібностей і розвитку власної особистості.

Ознайомимось тепер з тим, що ж таке **особистісний підхід**. Він полягає у послідовному ставленні до дитини як до особистості, самосвідомого суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта педагогічної взаємодії. Особистісний підхід – це базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною і колективом. Особистісний підхід передбачає допомогу дитині в усвідомленні себе як особистості, виявленні та розкритті її можливостей, становленні самосвідомості, самореалізації та самоствердження.

Метою особистісного підходу в навчанні та вихованні є не набуття сукупності знань, умінь і навичок, а вільний розвиток особистості. На перший план, відповідно, виступають формування базової культури особистості, усунення в структурі особистості протиріччя між технічною та гуманітарною культурами, забезпечення діяльного включення особистості до нових соціально-економічних умов життя.

Особистісний підхід визначає *пріоритет особистості перед колективом* (або групою) та створення

в колективі гуманістичних стосунків, завдяки яким діти усвідомлюють власну самоцінність, вчать бачити та поважати особистість в інших.

Даний підхід може втілювати лише той педагог, який сам усвідомлює себе як особистість, вміє бачити особистісні якості дитини, розуміти її й будувати з вихованцем діалог у формі обміну інтелектуальними, моральними та соціальними цінностями (проте, зрозуміло, ці стосунки ніколи не можуть бути абсолютно рівними). Рівність педагога та його учнів виявляється в щирості, доброті, увазі до кожної дитини. Ці стосунки будуються на основі визнання свободи вибору і потреби свідомо йому слідувати.

Особистісний підхід не протиставляється *індивідуальному підходу* у навчанні та вихованні. **Індивідуальний підхід** передбачає організацію такої педагогічної взаємодії, за якої використовуються індивідуальні особливості дітей (темперамент, характер, інтереси, мотиви, нахили, здібності тощо), вони значною мірою впливають на поведінку дітей та їх ставлення до різних ситуацій педагогічної взаємодії. Запровадження поняття «особистісний підхід» не підміняє і не заміняє поняття «індивідуальний підхід», проте орієнтує педагога на визнання індивідуальності дитини як особистості та особистості дитини як особливого роду індивідуальності.

Запитання для самоперевірки

1. Поміркуйте над традиційним афоризмом психологів: «Індивідом народжуються, особистістю стають, індивідуальність захищають». Прокоментуйте його.
2. Як ви гадаєте, які саме фактори впливають на розвиток особистості і як вони проявляються в процесі взаємодії індивіда з навколишнім середовищем?
3. Назвіть етапи, які проходить індивід у своєму особистісному розвитку.
4. Чи проявляються у ваших учнях риси «ринкової особистості»? Які саме?
5. Який із підходів – особистісний чи індивідуальний – ви частіше використовуєте у своїй педагогічній діяльності? Спробуйте пояснити причини такого використання.
6. У змісті якого виду навчання індивідуальний підхід виступає як основа, домінанта навчання?
7. Як ви вважаєте, чому індивідуальний підхід нині використовується у школі частіше, ніж особистісний?
8. В основі позитивної Я-концепції лежить розуміння особистістю оцінки: я – хороший; негативна Я-концепція в основі своїй має розуміння себе самого як поганого. Як впливає позитивна Я-концепція на дитину у процесі навчання? А негативна? Що і як потрібно зробити вчителю, які методи використовувати, щоб допомогти дитині змінити негативну Я-концепцію на позитивну?
9. Яка Я-концепція притаманна вам як особистості? Чи може відрізнитися особистісна Я-концепція від професійної?

(Далі буде)